

**O'ZBEK XALQ OG'ZAKI IJODI (MAQOLLAR) DA ERKALASH SO'ZLARINING
QO'LLANILISHI**

Nazokat Raxmatullayeva

Student of CSPU

sky375763@gmail.com

Madina Normo'minova

Student of CSPU

madinanormumenova@gmail.com

Kumush Kosimova

English teacher at CSPU

kumushjumanova99@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'zbek xalq maqollarida mehr-oqibatli atamalarining qo'llanishi ko'rib chiqiladi. Mehribonlik atamalari tilshunoslik va folklorda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular mehr-oqibatli munosabatlarni etkazish, muloqot samimiyligini oshirish va tarbiyaviy ta'sirga ega. Tadqiqotda maqollarda mavjud bo'lgan mehr-shafqat atamalarining turlari, ularning semantik xususiyatlari va kommunikativ maqsadlari ko'rib chiqildi. Topilmalar shuni ko'rsatdiki, o'zbek xalq maqollaridagi mehr-muhabbat so'zlari ijtimoiy-madaniy me'yorlarni sezilarli darajada aks ettiradi.*

Kalit so'zlar: *O'zbek xalq maqollari, mehr atamalari, xalq og'zaki ijodi, tilshunoslik, kommunikativ funksiya*

Kirish. O'zbek xalq og'zaki adabiyoti, ayniqsa, maqollar xalqning ma'naviy merosi bo'lib xizmat qiladi, til va madaniyat o'rtasidagi munosabatni ko'rsatadi. Hikmatlar hayotiy tajriba va hikmatning namoyon bo'lishi bilan birga muhim muloqot usulidir. Mehribon til odamlar o'rtasidagi iliq munosabatlarni rivojlantirish, mehrni etkazish va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lishda juda muhimdir. Ushbu inshoda o'zbek xalq maqollarida mavjud bo'lgan mehr-shafqatli terminologiya va ularning funksional xususiyatlari ko'rib chiqiladi.

Metodologiya. Tadqiqotda quyidagi metodikalardan foydalanildi: Tasviriy tahlil – o'zbek xalq maqollari ichidan mehr qo'shish atamalarini topish va ularni mantiqiy-semantik tekshirish. Korpus tahlili ko'plab manbalardan olingan o'zbek maqollari to'plamlarini tekshirish va ularni keyinchalik tizimlashtirishni nazarda tutadi. Boshqa turkiy tillardagi maqollar bilan yonma-yon qo'yilgan o'zbek tilidagi mehr-shafqat atamalarini qiyosiy tahlil qilish. Tadqiqotda asosiy e'tibor xalq maqollariga qaratildi, mehr so'zlarini ajratib, ularning semantik va grammatik xususiyatlarini o'rgandi. Og'zaki so'z san'ati "folklor" yoki "xalq og'zaki she'riy ijodi" atamalari bilan ifodalanadi. Xalq og'zaki ijodi atamasi dastlab 1846-yilda 19-asr tadqiqotchisi V.Toms tomonidan

qo'llanilgan: "xalq" so'zi odamlarni, "ilm" esa bilim yoki donolikni bildiradi, shu bilan "xalq donoligi"ni bildiradi. Folklor atamasi turli xalqlarda turlicha ma'nolarga ega. Angliya va AQShda xalq badiiy ifodasining barcha shakllari musiqa, raqs, teatr, tasviriy va amaliy san'at, an'analar, e'tiqodlar va an'analarni o'z ichiga olgan "poetik ijod" deb ataladi. Xalq og'zaki ijodi, eng avvalo, og'zaki xalq og'zaki ijodiga taalluqlidir.

Xalq og'zaki ijodida matn, ohang va ijro uyg'unligi izchil saqlanadi. Og'zaki xalq amaliy san'ati hamisha tarixga hamroh bo'lib, uning chinakam in'ikosi bo'lib xizmat qilgan, tarixiy voqealarni ommaviy idrok etish ob'ektivi orqali ijodiy shakllarda baholangan. Og'zaki xalq og'zaki ijodini o'rganuvchi fan "folklorshunoslik" deb ataladi. Bundan tashqari, boshqa fanlar folklorshunoslik bilan shug'ullanadi. Tarixchilar xalq og'zaki ijodida tarixiy voqealarning tasvirini tadqiq qiladilar. Etnograflar boshqa madaniyatlarning urf-odatlariga e'tibor berishadi, san'atshunoslar esa musiqa, raqs, o'yinlar va folklorning boshqa elementlarini o'rganadilar. Tilshunoslar xalq og'zaki ijodi shevalarini tahlil qilsalar, adabiyotshunoslar xalq og'zaki ijodi va yozma adabiyot o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadilar. Xalq og'zaki ijodi asarlari jamiyatning mazmun-mohiyatini o'zida mujassam etgan holda, uning ijtimoiy, tarixiy, siyosiy va falsafiy masalalardagi dunyoqarashi, afzalliklari, quvonchlari, estetik qarashlarini ifodalaydi. Xalq og'zaki ijodi doimo ijod bulog'i sifatida qaralib kelgan. Insoniyat ilk jamoa tuzilmasi vujudga kelganidan beri o'z orzu-intilishlari, quvonchlari va qiyinchiliklarini qo'shiq, afsona, ertak va dostonlar orqali ifodalab keladi. Xalq og'zaki ijodi o'zining mavzuiy boyligi, umidvor tushunchalar bilan sug'orilganligi, xalq hayoti, sa'y-harakatlari va mehnatiga yuksak g'oyalarni mujassamlashtirganligi, inson hayotining barcha jabhalari bilan tubdan bog'langanligi bilan ajralib turadi. Shaxslar ertaklarning me'morlari bo'lib, hikoyalar uchun voqelikdan misollar tanlaydilar va ularni o'zlarining fantastik doiralarida o'zgartiradilar. Kundalik hayotning barcha jabhalari ertak hikoyasining rivojlanishi uchun muhim emas. O'gay ona o'gay qiziga zulm qilgan oila ertak hikoyasi uchun mos deb hisoblanadi, chunki bu stsensariy barcha ertak va folklor janrlariga xos badiiy uslublarni, ya'ni mubolag'a va arxetipik qurilishni o'zida mujassam etgan. Ertakda mifik etnografik shaxsni barpo etish uchun "qurilish materiali" bo'lib xizmat qiluvchi kvotidik etnografik xususiyatlar: keksa er-xotin, o'rmon maskani, bezaksiz dasturxon, suv parisi ro'moli, uchar gilam, tirishqoq qiz, yosh qahramon va boshqalar.

Ertaklar jamiyatning xayolparast a'zolari tomonidan hayotni, kundalik tajribalarni, sarguzashtlarni va hatto ijtimoiy hodisalarni qiziqarli hikoya qilish orqali yaratilgan. Ular xalqning tarixi, istiqboli, ambitsiyalari, erkinlikka intilishi va falsafasini o'zida mujassam etgan.

Qadim zamonlardan og'zaki tarzda o'tkazilgan ertaklarda vaqtinchalik o'zgarishlardan kelib chiqadigan o'zgarishlar ham mavjud. Xalq og'zaki ijodi olimlarining ta'kidlashicha, ertaklar dunyoning barcha madaniyatlari og'zaki ijodi

an'analari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan janrdir. Sehrli ertak ishlab chiqarishning asoslaridagi o'xshashlik ancha aniq. Ertaklarning bu xususiyati ularning qadimiy kelib chiqishi va boshqa madaniyatlarning kundalik hayotidagi ko'plab o'xshashliklarni ko'rsatadi. Shunga qaramay, bu ertaklarda milliylikni aks ettirmaydi, degani emas. Ertaklardagi qahramonlarning nomlari milliy til va ma'naviyatni aks ettiradi, ularning qiyinchiliklari, qiyofali vaziyatlar tasviri, tabiat, hodisalar, hunarmandchilik tasvirlari aks etadi. Xalq ertaklarining jozibadorligi va barqarorligini ularning xususiyatlariga ko'ra aniqlash mumkin. Har bir davr o'ziga xos ertaklarni yaratgan. Ularda insoniy aloqalarning barcha xilma-xilligi aks etadi. Xalq hikoyalarida kulgi va ko'z yoshlar, shodlik va iztirob, ishq va g'azab, haqiqat va yolg'on, imyon va shubha, mehnatsevarlik va bekorchilik, shuningdek, halollik va yolg'onning ikkilanishlari ifodalanadi. Mashhur rus shoirlari va mualliflari folklordan ilhom olishgan. A.S. Pushkin ularning har biri chinakam she'rni tashkil etishini ta'kidlagan, V.G. Belinskiy ularning ijtimoiy ahamiyatini ta'kidlab, ularni muhim tarixiy asarlar deb hisobladi. A.M. Gorkiy rus ertakining muhim xususiyatini muhokama qildi: "oldindan ko'rish" qobiliyati. Ertak hikoyalarini tekshirish qiyosiy adabiy tanqidning muhim sohasi bo'lib, A.N. Veselovskiy "Syujetlar poetikasi" asarida.

Rus xalq ertaklarining ilk tadqiqotchisi I.A. Bu rivoyatlarni to'g'ridan-to'g'ri "Buyuk rus ertaklari" antologiyasidagi xalq og'zaki hikoyalaridan ko'chirib yozgan va tuzgan Xudyakov. Rus tarixchisi, adabiyotshunosi va folklorshunosi A.N. Afanasyev nafaqat o'zi to'plagan rus xalq hikoyalarini nashr etdi, balki "Slavyanlarning tabiatga she'riy qarashlari" nomli muhim asarni ham yozdi. Mashhur adabiyotshunos va folklorshunos V.Y.ning asosiy matnlari. Proppning "Ertak morfologiyasi" va "Ertakning tarixiy ildizlari" nomli asarlari ushbu sohadagi barcha tadqiqotlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ertak - folklor yoki adabiyotga xos bo'lgan janr. Fantastik, qahramonlik yoki oddiy qahramonning buyuk, asosan hikoyaviy kompozitsiyasi, ertaklar ko'pincha tarixiy haqiqatni tasdiqlamaydi va badiiy adabiyotga asoslangan syujetlar bilan tavsiflanadi. Ertak - yozma va og'zaki xalq og'zaki ijodining muhim janri bo'lib, turli madaniyatlar an'analari doirasidagi badiiy voqealarni tasvirlaydigan nasriy hikoyalar bilan ajralib turadi. Nasriy folklor turli janrlardagi asarlarni, jumladan, badiiy adabiyotga asoslangan matnlarni ham qamrab oladi. Adabiy ertak – badiiy adabiyotga asoslangan, xalq ertaklari bilan chambarchas bog'langan epik janr; shunga qaramay, u ma'lum bir muallifga tegishli ekanligi va nashrdan oldin og'zaki an'anaga ega emasligi bilan ajralib turadi. Adabiy ertak yo folklorga taqlid qiladi (xalq she'riyati uslubida yaratilgan adabiy kompozitsiya) yoki xalqqa xos bo'lmagan hikoyalardan olingan didaktik asar sifatida o'ylab topiladi. Tarixan xalq ertaklari adabiy ertaklardan oldin bo'lgan. Ingliz tilidagi "tale" atamasi ertakga ishora qilib, "hikoya yoki umuman biror voqea"ni bildiradi. U qadimgi inglizcha "talun" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, ketma-ketlik, hisoblash, shuningdek, hikoya, hikoya, ertak, ayblovlar va takrorlash harakatini anglatadi.

Longman lug'atida "ertak" so'zini "individda sodir bo'lgan hayajonli xayoliy hodisalar haqidagi hikoya ..." deb ta'riflaydi.

Hikoya va afsona atamaları ko'pincha ertaklarni tavsiflash uchun ishlatiladi. TAITK (Corpus of Historical American English) tomonidan taqdim etilgan ta'rif shuni ko'rsatadiki, bu so'zdan olingan birikmalar juda o'zgaruvchan va uning tarqalishi doimiy ravishda o'sib bormoqda. "Afsona" atamasi bilan bog'liq barcha sifatlar ot turkumiga tegishli; ular asosan maftunkor, jozibali va romantik bo'lib, hujjatlashtirilgan tarixiy yoki qadimiy rivoyatlarning tasvirini kuchaytiradi. Uning xilma-xil asarlari orasida sonetlar, Tennison go'zalligining baytlari, nemis tasavvufiga singib ketgan hikoyalar, Jan Poldan moslamalar, qadimgi ingliz shoirlarining tanqidlari va dualistik nazariyani aks ettiruvchi maqolalar mavjud. M. Qoshg'ariyning "Devoni lug'atit turk" asarida ertak atamasi "yetuk" deb ataladi. Hozir ham jamoamiz ichida cho'pchak, o'tuq, matal, varsaqa kabi atamalar ertakni bildiradi. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da "ertak" atamasiga quyidagicha izoh berilgan: Xalq og'zaki she'riy ijodining birlamchi shakli; tekstura va fantastikaga asoslangan sehrli-sarguzasht va kvtdiy mavzular bilan ajralib turadigan epik kompozitsiya; chopchak. Hikoyani hikoya qilish. Bir idishda sut, ikkinchisida sharbat - rivoyatlarda! S. Anorboyev, Oqsoy. Ilmiy fantastika va adabiy hikoyalar bir-biri bilan chambarchas bog'liq. "Ilmiy izlanish va mavjudlik". Hikoya, hisob, voqea. Unsin butun hikoyani - ukasi va Gulnorning ishqiy hikoyasini keksa beva ayoldan bilib oldi. Oybek, TTT. Mulla Obid hikoyasi va uning erishgan yutuqlari nafaqat Tiktepa qishlog'ida, balki qo'shni qishloqlarda ham odamdan odamga tarqaldi. A. Qodiriy, Obid Ketmon. Faylasuf I.A. Ilinning so'zlariga ko'ra, "ertak dindand oldingi insoniyatning dastlabki falsafasini ifodalaydi, ularning hayotiy falsafasini cheksiz afsonaviy tasvirlar va badiiy ifoda orqali o'zida mujassam etgan". U dunyoqarashning eng ibtidoiy tasvirlarini o'zida mujassam etgan bo'lib, mif va qahramonlik eposi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan mifologiyaning nozik jihatlari ertakda yaqqol ifodalangan. Binobarin, ertaklar, keyingi o'zgarishlarga qaramay, vaqt va makon, qahramon va uning atrofidagi dunyoga oid qadimiy tushunchalar ombori bo'lib xizmat qiladi. Ular badiiy sohani ahamiyatlilik mezonini asosida tartibga soluvchi shaxsning kontseptual asoslarini o'rganish uchun manba sifatida ishlaydi.

Natijalar va tahlil. Tadqiqotda o'zbek xalq maqollaridagi mehr atamalarining birlamchi belgilari aniqlandi. Muloqot va mehrni etkazish: "O'g'lim, bolaga mehr qo'y; sening nasling jamiyatga hamroh bo'ladi". – Kuyovjonim, bolam, yo'ling bizga rost, bolam. Bu hikmatlarda "o'g'lim" va "asal" kabi mehr-muhabbat so'zlari odamlar o'rtasidagi mehr-oqibat rishtalarini mustahkamlaydi. "O'g'lim, otangni unutma; qizim, onangni unutma". "Qizim, sharaf bilan ish tut, turar joyning egasi ayol." Bu hikmatlarda mehr-oqibatli atamalar insonni qadrlash, oilaviy qadriyatlarni asrash kabi tarbiyaviy tushunchalarga urg'u beradi. Badiiy va hissiy rezonans: "Qizim, qushdek uchding, lekin onangizni e'tiborsiz qoldirmang." "O'g'lim, tog'dek matonatni o'zida mujassam et, lekin

onangni hurmat qil." Bu maqollarda mehr-muhabbat atamaları estetik ta'sirni kuchaytirib, hissiy muloqotni chuqurlashtiradi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, maqollardagi mehr-muhabbat iboralari nafaqat shaxslar o'rtasidagi yaqinlikni bildiradi, balki jamiyatning axloqiy va madaniy ideallarini ham o'zida mujassam etadi.

Xulosa. O'zbek xalq maqollarida hamdardlik tili shaxslar o'rtasidagi chinakam rishtalarni mustahkamlash, axloqiy tamoyillarni yetkazishda muhim vosita sifatida qaraladi. Ular, birinchi navbatda, mehr-oqibat, tarbiya va hurmat kabi tushunchalarni ifodalaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mehrli til kommunikativ, estetik va tarbiyaviy funktsiyalarni bajaradi. Ushbu mavzuni har tomonlama o'rganish va boshqa lingvistik guruhlar bilan taqqoslash kelajak uchun dolzarb tashvishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – Москва, 1993. – С. 37.
2. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. – Москва: Прогресс, 1984. – С. 247.
3. Кубрякова Е. С. Язык и Знание: На пути получения знаний в языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – Москва: Языки славянской культуры, 2004. – С. 9; Попова З. Д., Стернин И. А.